

Monica Fioravanzo: Mussolini és Hitler – A Szociális Köztársaság a Harmadik Birodalom alatt

(Mussolini e Hitler – La Repubblica Sociale sotto il Terzo Reich. Firenze: Donzelli Editore, 2009. 215 o.)

Ismeretes, hogy az 1943. július 25-i államcsínnel megdöntött Mussolinit – Hitler parancsára – az Otto Skorzeny vezette kommandó szabadította ki, és vitte őt a Führer rastenburgi főhadiszállására. 1943. szeptember 14-i találkozásuk után a *duce* létrehozta a Garda-tó partján fekvő Salò (magyar átírásban: Saló) városkájáról elnevezett „Olasz Szociális Köztársaságot”. Azóta könyvtárnyi irodalom jött létre a kis fasiszta bábállam történetéről.

A firenzei Donzelli kiadó most jelentette meg Monica Fioravanzo, a Padovai Egyetemen tanító kitűnő történész *Mussolini és Hitler* című könyvét. A könyv alcíme – *A Szociális Köztársaság a Harmadik Birodalom alatt* – jelzi azonban, hogy a szerző nem csupán a két vezér, hanem a Reich és a Salói Köztársaság egész kapcsolatrendszerét veszi górcső alá.

A könyv első fejezete már a címében is – *Mussolini állítólagos áldozata* – azt a mítoszt vitatja, miszerint a börtönéből kiszabadult, fáradt, beteg és csálódott *duce* Hitler nyomására, sőt „zsarolásának eredményeként” vállalta e fantomállam létrehozását, hogy megszabadítsa Itáliát a németek bosszújától és a teljes pusztulástól. Ezt az álláspontot nem csupán a profasiszta szerzők tették magukévá, hanem az a Renzo De Felice is, aki hatkötetes Mussolini-életrajzával az olasz fasizmus történetének talán legalapvetőbb művét írta meg (és akit a szerző többször is idéz).

Fioravanzo számos dokumentummal bizonyítja, hogy Mussolini úgy vállalta el a Salói Köztársaság (a továbbiakban: „SK”) irányítását, hogy tudta: győzelme esetén Hitler nemcsak a többnyire osztrák németek lakta Dél-Tirolt, hanem más területeket is (Velencét is beleértve) a Német Birodalomhoz akarja csatolni.

Hitler 1943. szeptember 10-i beszédében, tehát még Mussolini kiszabadítása előtt a ducét „a modern kor egyik legnagyobb emberének nevezte”, de kilátásba helyezte Itália megbüntetését „árulásáért”. „Mindez figyelmeztetés volt a többi csatlós, így Magyarország számára is, mert tartott attól, hogy követhetik az olasz példát” – állapítja meg a szerző (15–16. o.).

Ugyanakkor megalapozatlannak tartja, és dokumentumok sokaságával cáfolja azt a Mussolinit védelmező állítást, miszerint Hitler megfenyegette őt, hogy Itáliát Lengyelországhoz hasonlóan fogja kezelni, azaz a német csapatok „szabad prédája” lesz.

Ezután a szerző részletesen idézi és cáfolja a „hamis történésznek” minősített Carlo Silvestri újságíró állításait, aki antifasisztából Mussolini feltétel nélküli kiszolgálójává válva kitalálta a *duce* „önfeláldozására” vonatkozó téziseket, többek között azt,

hogy Hitler szorgalmazta volna Graziani marsall hadügyminiszterre való kinevezését. „Ez valószínűtlen állítás, hiszen Hitler és a német vezetés valójában határozottan elleneztek az olasz nemzeti haderő újbóli létrehozását, amit nem is engedélyeztek, különösen egy németellenesnek tartott tekintélyes tábornok vezetésével” (39–40. o.).

Ugyancsak cáfolja Silvestri azon állítását is, miszerint Hitler azzal is zsarolta Mussolinit, hogy titkos fegyvereivel lerombolja Észak-Olaszország három nagy ipari központját, egyrészt mert ekkor még a titkos fegyverek nem voltak bevetethők, másrészt mert világos, hogy a német hadvezetés nem akarta lerombolni az akkor már őt szolgáló nagy ipari komplexumokat.

A hatalmas forrásanyag kritikus ismertetése után, az első fejezet végén, a szerző joggal állapítja meg:

„Mussolini »áldozatvállalása«, aki akarata ellenére arra kényszerült, hogy újra elvállalja a fasizmus vezetését Itáliának a német bosszútól való megmentése céljából, nem más tehát, mint egy hamis dokumentum alapján szőtt mítosz... Valójában Mussolini nem tudott, és nem akart lemondani a fasizmus vezetéséről és a náci szövetséges mellett felsorakozó fasiszta kormány újjászervezéséről. Távozása a politika színpadáról önmagának, eszméinek és munkásságának a megtagadását, valamint önmaga és a fasizmus sikertelenségének beismerését jelentette volna” (49. o.).

A *Megvalósítás* című második fejezet az SK történetének legvitatottabb kérdéseiben foglal állást.

Mindjárt az elején megállapítja, hogy az SK csak korlátozott szuverenitással, Mussolini pedig csupán fiktív hatalommal bírt, mert teljesen alá volt rendelve Hitler és a Német Birodalom akaratának. Bemutatja, hogy a német vezetés miként szervezte meg az elfoglalt olasz területek igazgatását és fegyveres ellenőrzését, Mussolininak szinte kizárólag a Rastenburgban meghozott döntések végrehajtását hagyva.

Alapos dokumentációval bizonyítja a könyv fülszövegében is kiemelt ide vonatkozó következtetését: „Az SK nemcsak hogy nem jelentett védőpajzst a birodalommal szemben, de egyetlen állami vagy kormányintézkedést sem tett arra, hogy szembeszálljon a német dominanciával...” (59–60. o.).

Mint ismert, Mussolini kivégeztette az 1943. július 25-i államcsíny több részvevőjét, közöttük a vejét, Galeazzo Cianót is. „Ez volt az az ár, amelyet azért fizetett, hogy visszaszeresse Hitler és a náci vezetés bizalmát” (73. o.).

A könyv leghosszabb alfejezete Mussolini és az SK zsidóüldöző politikájával foglalkozik (78–100. o.). A *duce* az *Anschluss* 1938. márciusi bekövetkeztéig nem követte Hitler antiszemita politikáját. Ezután azonban, elsősorban az erőviszonyok Berlin javára történő fokozatos eltolódása miatt, e téren is egyre inkább alkalmazkodni kezdett Hitler antiszemitizmusához. E folyamat végét jelentette az SK dicstelen politikája.

A birodalmi vezetők 1943. szeptember 23-án adták ki a zsidók összegyűjtésére és koncentrációs táborokba szállítására vonatkozó parancsot a tíz német megszállás vagy befolyás alatt álló országra, beleértve Itáliát és Magyarországot is. Sajátos egybeesés,

hogy a római német nagykövetség ugyanezen a napon jelentette be hivatalosan az SK kormányának megalakulását (79. o.).

Ezután a könyv áttekinti az olasz zsidók üldözésének és deportálásának történetét, amely „a birodalomhoz való viszony legkritikusabb és legmeghatározóbb eleme volt” (81. o.).

Az újjászerveződő fasiszta párt 1943. novemberi veronai kongresszusa programnyilatkozatba foglalta, hogy a zsidók „külföldi és e háború alatt ellenséges nemzetiség”. Az SK demográfiai politikájára vonatkozó, tíz nappal később született utasítás „a faj tisztaságának biztosítása érdekében” megtiltotta az olaszok és zsidók házasságát, és jelentősen korlátozta a zsidók és a színes bőrűek jogait. 1944. január 4-én hirdették ki Mussolininak a zsidó tulajdon teljes elkobzásáról szóló rendeletét.

Bár a szerző végső számadatot nem közöl, számos konkrét példával bizonyítja, hogy az SK hatalmi szervei szolgai módon hozzájárultak a hitleri „végső megoldáshoz”, azaz a zsidók deportálásához és kiirtásához az SK és Itália megszállt területein.

A komor témát egy tragikomikus alfejezet követi, amelyben a szerző leírja, hogyan választották ki a salói kormány székhelyéül szánt épületeket. Róma biztonsági okokból nem jöhetett számításba. Több lehetőség megvizsgálása után választották ki a Garda-tó melletti üdülőhelyet. A minisztériumokat és a hivatalokat többségükben Salóban és a szomszédos kisvárosokban helyezték el. Mussolininak a közeli Gargnano üdülő egy szép palotáját választották ki. A front északra tolódásával az is felvetődött, hogy a kormányzati székhelyet átteszik Dél-Tirolba vagy Németországba. Az előbbi a németek nem akarták, mivel a területre igényt tartottak a háborús győzelem után. Német területre viszont Mussolini nem akart áttelepülni, mert ez nyilvánvalóvá tette volna teljes függőségét Hitlertől.

A következő alfejezetben Fioravanzo számos példával bizonyítja, hogy az SK minden fontos döntését a németek jóváhagyásával vagy kezdeményezésére hozta meg. Maga Hitler és Rudolf Rahn, az SK mellé akkreditált, valóban „teljhatalmú” nagykövet igyekezett ugyan fenntartani az SK függetlenségének látszatát, de a többi német politikai és katonai vezető nem sokat törődött ezzel.

Filippo Anfuso, az SK berlini nagykövete (korábbi budapesti olasz követ) így foglalta össze egyéves berlini tevékenységét: „A birodalmi vezetés országunk iránti politikája szándékos meg nem értésen alapul..., miszerint megtagadják nemzeti és adminisztratív jogainkat” (112. o.).

A birodalmi megbízottak ellenőrizték az SK minden megnyilvánulását. Számos példa között a szerző megemlíti, hogy még a líra és a pengő közötti új árfolyamról szóló döntést is az olasz szervek tudomása nélkül hozták meg (114. o.).

1944 elején az SK kormánya törvényt készített elő egyes vállalatok államosításáról. Felmerült a gyanú, hogy az egykor szocialista Mussolini visszatér korábbi eszméihez. A terv azonban végül nem valósult meg (117–122. o.).

A fejezet végén a szerző megint példák sokaságán mutatja be, hogyan fosztották ki a németek a Salói Köztársaságot, valamint a megszállt területeket. A „háborús hozzájárú-

lás” ürügyén elvitték az olasz aranykészleteket, gépeket, gyárakat, mezőgazdasági termékeket. Jellemző adalék: Mussolini a Rahn-nal folytatott egyik megbeszélésen azt kérte a német nagykövettől, hogy a FIAT által gyártott ötven teherautóból legalább hármat hagyjanak meg az SK-nak. Itália kifosztott állapotát és a vele kapcsolatos német politikát jól jellemzi Rahn egy cinikus megjegyzése (amely az alfejezet címét adja): „A megölt tehenet már nem lehet tovább fejni” (120–131. o.). Kudarcaikkal arányosan nőtt a német megszállók és fasiszta kiszolgálóik dühe és kegyetlensége a helyi lakossággal szemben.

A *szuverenitás fikciója* című utolsó fejezet leírja: hogyan és miért nem sikerült Mussolininak egy valóban szuverén fasiszta államot létrehoznia.

Ennek elsődleges feltétele az önálló nemzeti hadsereg létrehozása lett volna, amelynek gerincét Mussolini a Németországba internált 600 ezer olasz tisztből és katonából akarta megteremteni. Eleinte a németek beleegyeztek ebbe, de később elszabotálták a megvalósítást. Hitler és Goebbels megnyilvánulásaiból kitűnt, hogy abszolút nem bíztak az olaszok katonai képességeiben, és jobbnak látták az olasz fegyveres erőket állandó német ellenőrzés alatt tartani. Az internáltakat pedig szívesebben látták „lapátal és seprűvel, semmint fegyverekkel a kezükben”, azaz velük próbálták megoldani a birodalom egyre égetőbb munkaerőhiányát.

1943 novemberében megállapodás született, miszerint az SK újjászervezendő hadseregének ezer-ezerkétszáz főnyi tiszti és négyezer főnyi altiszti állományát a németországi internáltakból, 60 ezres legénységét az 1924–26. évi születésű behívottakból szervezik meg. Bár a szolgálatot megtagadókat halálbüntetéssel fenyegették, mégsem sikerült e minimális tervet sem megvalósítaniuk.

Hitler és Mussolini 1944. július 20-i megbeszélései alapján két hadosztálynyi internált visszatérhetett Itáliába, ahol három német hadosztállyal együtt, Graziani parancsnoksága alatt létrehozták a Liguria elnevezésű hadseregcsoportot. Augusztusban újabb tiszteket engedtek szabadon. 1945 januárjában azonban Graziani hadügyminiszter kénytelen volt beismerni, hogy „nem sikerült létrehozni az SK hadseregét, és valószínűleg már nem is fog sikerülni” (154. o.).

Az SK arcucsapása volt az is, hogy két harci területet, az alpesi és az adriai-tengerparti térséget kivonták a fennhatósága alól, és két osztrák származású megbízott vezetése alá rendelték. Hitler ezt a hadviselés szükségszerűségeivel magyarázta Mussolininak. Goebbels azonban naplójában megírta, hogy az olaszokat súlyosan meg kell büntetni árulásukért, és minden volt osztrák területet (Velencét is) Németországhoz kell majd csatolni (156–159. o.).

A következő alfejezetekben a szerző számos példával mutatja be, hogy a két harci területen működő német hatóságok hogyan korlátozták a fasiszta párt tevékenységét, valamint az olasz adminisztrációt. A kultúrával foglalkozó alfejezetből pedig kitűnik, hogyan igyekeztek elnémetesíteni ezeket a területeket, különösen Trieszt városát.

Ami a gazdaságot és a pénzügyeket illeti, a németek magukévá tették az SK erőfor-

rásait, elsősorban az általuk irányított két terület költségeinek fedezése címén. Ennek biztosítására kötöttek megállapodásokat, amelyek értelmében az SK jelentős összeget fizetett a Triesztben és Bolzanóban székelő német adminisztrációnak.

A könyv részletesen leírja Mussolini kabinetjének január 21-i utolsó találkoztóját Rahn német nagykövettel és az április 21-i utolsó ülését, amelyeken azonban már nem tudták megállítani az SK teljes összeomlását.

A korábbiakból kitűnik, hogy a németek megszállta két terület képezte az SK és a birodalom közötti legfőbb problémát. Ezt Mussolini többször is felvetette Hitlernek, de mindig kitérő válaszokat kapott. Goebbels naplójában ezeket írta: „Hitler nevetve mondta, hogy úgy viselkedett, mint a tintahal: a kellemetlen témákat megkerülte, és így a duce nem tehetett semmit” (192. o.).

Mindezek láttán az elkeseredett Mussolini így háborgott személyi tikára, Giovanni Dolfin előtt: „A németek teljesen hiábavalóan neveznek a szövetségeseiknek bennünket. Jobb lenne, ha végre levetnék az álarcukat, és megmondanák, hogy ugyanolyan megszállt terület vagyunk, mint a többi... Senki, ismétlem: senki nem lehet passzív szemtanúja hazája fokozatos szolgásgba döntésének!” (195. o.).

A Számvetés című fejezet végén a szerző, a több hasonló németellenes Mussolini-tiráda ismertetése után, joggal írja: „Hiba lenne azonban, ha e megjegyzések alapján egy olyan Mussolini-képet alakítanánk ki, mint aki a náci Führung (vezetés – R. Gy.) hatalmaskodó és hitszegő visszaéléseinek védtelen áldozata. A felelősség egyforma mértékben illette a ducét is, aki – politikai visszatérése mindenáron való megvalósításának óhajától vezérelve – elfogadta egy vazallusállam létrehozását. Tette ezt annak teljes tudatában, hogy csakis a német fegyvereknek köszönheti formális hatalmi pozícióját, nem pedig a saját tekintélyének vagy pedig a saját erejének. Mussolini és csoportjának játszmája az elejétől fogva világos volt. A németek is a saját játszmájukat folytatták, Mussolini pedig tudatosan elfogadta azt, hogy csak másodlagos szerepet játszon egy olyan darabban, amelynek szerepeit jól ismerte” (198. o.).

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy Monica Fioravanzo karcsú kis kötete bravúrosan mutatja a Salói Köztárság és a Harmadik Birodalom kapcsolatainak szinte minden vonatkozását, vitába szállva számos szaktekintély nézeteivel. Külön érdeme, hogy nemcsak a témára vonatkozó olasz, hanem a német és más dokumentumokat és irodalmat is elemzi.

Az egyetlen hiányérzetünk talán az, hogy nem foglalkozik kellően azzal az egyre növekvő partizánmozgalommal, amely 1944-ben valóságos népi háborúvá vált, amely azután – a szövetséges csapatokkal együttműködve – 1945 áprilisában véget vetett a Salói Köztársaság és „ducéja” 600 napig tartó dicstelen tevékenységének.

Jó lenne magyarul is mielőbb kiadni ezt a kitűnő könyvet.

Réti György

Fedinec Csilla–Szereda Viktória: Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök

(Pozsony: Kalligram Kiadó, Regio Könyvek, 2009. 422 o.)

A z Európai Unió és Magyarország legnagyobb szomszédjával, Ukrajnával aránytalanul keveset foglalkozik a magyar nyelvű tudományosság és szakirodalom, viszont gazdasági-politikai súlya és biztonságpolitikai jelentősége révén jóval nagyobb figyelmet érdemelne. E hiányosság pótlására hivatott kísérletet tenni egy, a pozsonyi Kalligram Kiadó gondozásában a közelmúltban megjelent kötet *Ukrajna színeváltozása* címmel. A könyv színvonalas és jelentős multidiszciplináris válogatás, az Ukrajnában az utóbbi években készített legkiemelkedőbb ukrán és orosz nyelvű tanulmányokból, publikációkból szolgáltat mintát, s túlnyomórészt szociológiai felmérések és kutatások eredményeit közli. Mint az alcím is mutatja, a mű elsősorban arra koncentrálna, hogy szemléltesse a függetlenség jelenlegi helyzetének és csaknem két évtizedes történetének politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi megközelítésű keresztmetszetét. A szerkesztőpáros, Fedinec Csilla és Szereda Viktória egy-egy önálló tanulmány közreadásával szerzőként is megjelenik a kötetben. Fedinec Csilla a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézetének meghatározó munkatársa, a *Regio* című tudományos folyóirat szerkesztőségének tagja immár több éve. Kárpátaljai származású, korábban újságíróként dolgozott magyar nyelvű közéleti lapoknál Beregszászon és Ungváron. Több mint hetven tudományos publikáció – önálló könyvek, szerkesztett kötetek, tanulmányok, fordítások, cikkek – szerzője vagy társszerzője. Szereda Viktória a Lembergi Ivan Franko Nemzeti Egyetem docense, egyben az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének munkatársa, szintén több jeles publikáció szerzője és kutatási projektek résztvevője. Együttműködésük eredménye ez a kötet, amely kétségkívül hiánypótló, mély merítésével és az egymáshoz szorosan kapcsolódó témakörök felsorakoztatásával pedig szinte a teljesség igényével lép fel.

Teszi ezt négy nagy, fontos kutatási terület meghatározásával, s mindegyikben jól válogatott, kiemelkedő tanulmányokkal. Ezekből olyan fontos ismeretek szerezhetők erről a keleti szomszédról, amelyek ma Magyarországon sem tudományosságban, sem

